

The Four Fasts: Halakha or Minhag?

זכריה ח

יח ויהי דבר-יהוה צבאות, אלי לאמר. יט כה-אמר יהוה צבאות, צום הרביעי נצום החמישי נצום השביעי נצום העשירי יהיה לבית-יהודה לששון ולשמחה, ולמזעדים, טובים; והאמת והשלום, אהבו.

1. תלמוד בבלי מסכת ראש השנה יח, א

משנה. על ששה חדשים השלוחין יוצאין: על ניסן מפני הפסח, על אב מפני התענית, על אלול מפני ראש השנה, על תשרי מפני תקנת המועדות, על כסליו מפני חנוכה, ועל אדר מפני הפורים. וכשהיה בית המקדש קיים - יוצאין אף על אייר מפני פסח קטן.

גמרא. וליפקו נמי אתמוז וטבת, דאמר רב חנא בר ביזנא אמר רב שמעון חסידא: מאי דכתיב (זכריה ח, יט) כה-אמר יהוה צבאות, צום הרביעי נצום החמישי נצום השביעי נצום העשירי יהיה לבית-יהודה לששון ולשמחה. קרי להו צום, וקרי להו ששון ושמחה, בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, אין שלום - צום. אמר רב פפא: הכי קאמר: בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, יש שמד - צום, אין שמד ואין שלום, רצו - מתענין, רצו - אין מתענין. אי הכי, תשעה באב נמי! - אמר רב פפא: שאני תשעה באב, הואיל והוכפלו בו צרות. דאמר מר: בתשעה באב חרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר....

איתמר, רב ורבי חנינא אמרי: בטלה מגילת תענית, רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי אמרי: לא בטלה מגילת תענית. רב ורבי חנינא אמרי: בטלה מגילת תענית, הכי קאמר: בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, אין שלום - צום. והנך נמי כי הני. רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי אמרי: לא בטלה מגילת תענית, הני הוא דתלינהו רחמנא בבנין בית המקדש, אבל הנך - כדקיימי קיימי.

מתיב רב כהנא: מעשה וגזרו תענית בחנוכה בלוד, וירד רבי אליעזר ורחץ, ורבי יהושע וסיפר. ואמרו להם: צאו והתענו על מה שהתעניתם! - אמר רב יוסף: שאני חנוכה דאיכא מצוה. - אמר ליה אבוי: ותיבטיל איהי, ותיבטל מצותה! אלא אמר רב יוסף: שאני חנוכה דמיפרסם ניסא. מותיב רב אחא בר הונא: בתלתא בתשרי בטילת אדכרתא מן שטריא, שגזרה מלכות יון שמד שלא להזכיר שם שמים על פיהם, וכשגברה מלכות חשמונאי ונצחום התקינו שיהו מזכירין שם שמים אפילו בשטרות. וכך היו כותבים: בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לאל עליון. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: למחר זה פורע את חובו ונמצא שטר מוטל באשפה, וביטלום. ואותו היום עשאוהו יום טוב. ואי סלקא דעתך בטלה מגילת תענית - קמיתא בטול, אחרניתא מוסיפין? - הכא במאי עסקינן - בזמן שבית המקדש קיים.

רש"י

גמרא

דאמר רב חמא בר ביזנא כו' - דכולהו ימי תענית ניהו בזמן הזה שאין בית המקדש קיים, ומתניתין בזמן הזה קא מיירי, מדקתני וכשהמקדש קיים כו'.

שיש שלום - שאין יד הגויים תקיפה על ישראל.

יהיו לששון ולשמחה - ליאסר בהספד ובתענית.

יש גזרת המלכות צום - חובה להתענות בהן.

רצו אין מתענין - וכיון דרשות הוא - לא מטרחינן שלוחים עלייהו.

ארבעה דברים הללו כו' - וזו אחת מהן, והשלשה שנויין בתוספתא דסוטה, ובסיפרי: בן אדם יושבי החרכות וגו' הצאן והבקר ישחט וגו' ותרא שרה את בן הגר המצרית וגו'.

סמך מלך בבל - התחיל לצור עליה.

שמועה לגולה - לגלות יכניה, שגלו לבבל אחת עשרה שנה לפני החורבן.

שאני אומר על ראשון - שבסדר מקרא.

ראשון - לפורענות, בתחלה הובקעה העיר, ואחר כך נשרף הבית בתשעה באב, ובתשרי שלאחריו נהרג גדליה, ובטבת שלאחריו באתה השמועה.

והוא אומר על ראשון - שבפסוק, אחרון - לפורענות.
ועל אחרון - שבמקרא, - ראשון לפורענות, שהרי תחילה סמך, ואחר כך הובקעה, נמצא שבעה עשר בתמוז שהוא ראשון במקרא - אחרון לסמיכת בבל, שהוא מאוחר במקרא.
אלא שהוא מונה לסדר חדשים - ואמר שלא הקפיד המקרא אלא על סדר החדשים, לכך מנה תמוז קודם לטבת, ואני מונה אף לסדר פורענות.

בטלה מגילת תענית - ימים טובים שקבעו חכמים על ידי נסים שאירעו בהם, ואסרום בתענית, ויש מהן אף בהספד, וכתבום במגילה אחת: אלין יומיא דלא להתענא בהו כו', עכשיו שחרב הבית - בטלו, ומותרין בהספד ובתענית. אין שלום צום - ואף על גב דבזמן הבית קרינהו מועדים טובים.
והנך נמי - דמגילת תענית, כי הני משוינן להו, כי היכי דהני בטלי - הני נמי בטלי.
דתלינהו בבנין - דעל ידי החורבן הוקבעו לצום, ועל ידי הבנין הוקבעו ליום טוב, שכשנבנה בית שני שלחו בני הגולה האבכה בחדש החמישי הנזר כאשר עשיתי זה כמה שנים מיום החורבן, כמו שנאמר שם (זכריה ז') שהשיבם הקדוש ברוך הוא כי צמתם וספוד בחמישי ובשביעי וזה שבעים שנה וגו' ומכאן ואילך - יהיו לששון ולשמחה ולמועדים טובים.
וירד רבי אליעזר כו' - ורבי אליעזר ורבי יהושע אחר חורבן הבית הוו, דבימי רבן יוחנן בן זכאי רבם חרב הבית. התענו - כלומר: עשו תשובה.
דמפרסם ניסא - כבר הוא גלוי לכל ישראל על ידי שנהגו בו המצות, והחזיקו בו כשל תורה - ולא נכון לבטלו.
בתלתא בתשרי כו' - כך כתוב במגילה לשון ארמי: בטילת אדכרתא - ביטלו אזכרת שם שמים מן השטרות, ובקושי יכלו לבטל, שכבר נהגו העם, וכששמעו חכמים ובטלו - הוכשר הדבר בעיניהם, ונחשב להם לנס, ועשאוהו יום טוב.

2. חידושי הרשב"א

בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה. פי' בזמן שיש שלום שישראל שרויין על אדמתן.
אין שמד ואין שלום. בשישראל בארץ האויב אלא שאין שמד רצו מתעניין רצו אין מתעניין. ומסתברא אע"פ שהורגלו להתענות לא רצו עכשו להתענות אין מתעניין, דהא הכא דהורגלו להתענות, כיון דאקשינן דליפקו עלייהו שלוחין ואפי' הכי אמרינן דלא איכפת לן אי לא עבדי להו בזמנייהו דהא אלו רצו שלא להתענות כלל אין מתעניין, ורחוק הוא לומר דכיון דאלו רצו מעיקרא שלא להתענות אין מתעניין קילי ואפי' קבלום עליהם והם חייבין להתענות אין חומר תעניות עליהם שנקפיד לשלוח שלוחין כדי שיתענו בזמן.

3. חידושי הריטב"א

ופרקין אמר רב חנא כו' רב פפא וכו'. ופירוקא מדרב פפא הוא, ומימרא דרב פפא הכי פירושו שהצומות הללו עיקר גזירתן היה על חורבן הראשון כל אחד לענינו כדמפרש ברייתא לקמן, וכשנבנה בית שני אמר הנביא כה אמר ה' [צבאות] צום הרביעי וכו' יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים, כלומר שלא ינהגו בהם רק שיעשו אותם ימים טובים, ומ"מ מדקרי להו נמי לאחר הבנין צום ולא כתיב אשר צמתם כדכתיב בקרא אחרינא (זכריה ז') (אשר) [כי] צמתם וספוד (ברביעי) [בחמישי] משמע שלא נתבטלו לגמרי ולא נעקרה לגמרי גזירה ראשונה, ואע"פ שהיה ראוי שתעקר כיון שעל בית ראשון נגזרה והרי נבנה, והטעם לפי שהיו יודעין שסוף בית שני זה ליחרב ושיהא גלות זה שאנו בו, ובנין בית שני לא חשיב להו כולי האי דליהוי נגדר הפרץ הראשון, ולפיכך לא עקרו גזירתן לגמרי, אלא אמרו כי בזמן שיש שלום כלומר שישראל שרויין על אדמתם ובית המקדש קיים יהיו לששון ולשמחה, ואם אין שלום שביהמ"ק חרב ויש שמד על ישראל דאיכא תרתי לגריעותא שיהו צום גמור מגזירת נביאים הראשונים, ואם אין שלום וגם אין שמד יהיה הדבר תלוי ברצון ישראל רצו ב"ד מתעניין לא רצו אין מתעניין כלל.

והנכון דודאי בימי חכמי התלמוד כבר היו נוהגין בתמוז וטבת וכבר קבלו עליהם ורצו בהם כל ישראל כמו בזמנינו זה ושוב אי אפשר לעקרו, אבל כשנשנית משנתינו לא רצה לשנות דנפקי שלוחין עלייהו (או) משום דההיא שעתא (כבר) היו תלויים ברצון ויש שהיו מתעניין ויש שלא היו מתעניין וכיון דכן לא היו מטריחין לשלוח שלוחים, ומיהו תלמודא פריך מעיקרא דליפקו אתמוז וטבת משום דהשתא כבר היו מורגלין ופשוטין ומקובלין בכל ישראל והיה סבור שכן היה לעולם, ולהכי פרקין דלאחר החורבן ברצון היו תלויין, וכשנשנית משנתינו רופפין היו ביד ישראל וכדמוכח מעובדא דרבי שרחץ ב"ז בתמוז וכדאיתא במסכת מגילה (ה' ב'), ואח"כ הוא שרצו רוב ישראל וקבלום עליהם ואי אפשר לעקרו, כנ"ל לפי שיטת כל המפרשים ז"ל שפירשו רצו אין מתעניין כלל ואפילו באכילה ושתייה, ולדבריהם הא דאמרינן במסכת מגילה דרבי רחץ ב"ז בתמוז וטעמא משום הא דרב פפא, לאו דוקא רחץ דהוא

הדין אכל ושתה אלא הנקט רחיצה דמיפרסמא טפי וכדאמרין לקמן במעשה שגזרו תענית בחנוכה ויצא רבי אליעזר ורחץ רבי יהושע וסיפר ואמרו להם צאו והתענו על מה שהתעניתם. ומכל מקום אפשר היה לומר כי מעולם לא נתבטל מישאל לאחור החורבן תענית בתמוז וטבת כי האיך תכפל ותקום פעמים צרה ויהיו אוכלים ושותין בהם, אלא חומרי תענית הוא שנתבטלו מהם שלא יאסרו בהם אלא באכילה ושתיה ושלא יפסקו מבעוד יום, ורבי לא עשה כ"ז בתמוז אלא רחיצה אבל לא אכל ושתה, ועל הדרך הזה היה רוצה לעקור ט"ב כלומר מחומרי תעניות לפי שאף הוא היה ברצון דקרא על כולהו צומות כתיב בשוה, תדע שאלמלא כן האיך היה יכול לעקור שהרי אין בית דין יכול לבטל דברי ב"ד חבירו א"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין, אלא ודאי אף ט"ב תלוי ברצון מגזירת נביאים, ולפיכך אמר שבקש (ב"ד) [רבי] לעקור שלא לנהוג בו אלא בעיניו אכילה ושתיה כיחידים בעלמא ולא בתורת תענית צבור, וכדרך שבטל ג"כ מתמוז וטבת, ומפני קולא זו שלא היו נוהגין בהם כחומר תענית אלא כתענית יחידים לא היו מקפידין לשלוח להן שלוחין שאינו אלא תענית יחידים, ולהכי פרכין הכא אי הכי אפילו ט"ב נמי כלומר שאף הוא תלוי ברצון ומאי שנא מאידך, ופרקין שאני ט"ב הואיל והוכפלו בו צרות לעולם החזיקו בו להיות צום כגזירת נביאים בכל חומרי תעניות וכדאמר בעלמא (פסחים נ"ד ב') אין תענית צבור בבבל אלא ט"ב, וכיון שנוהגין היו בו בגזירת נביאים ובתורת תענית צבור ראוי היה לשלוח עליו שלוחין, ומעתה לכל השיטות האלו אף תמוז וטבת מקובל הוא עלינו ואין על יחיד וצבור לעקורם שכבר רצו כל ישראל וקבלום עליהם כתענית יחידים, אלא דמכל מקום אפשר דבעו קבלה מבעוד יום כתענית יחידים משא"כ בט"ב.

4. טור אורח חיים סימן תקנ

פריך בגמרא קרי להו צום וקרי להו ששון ומשני רב פפא בזמן דאיכא שלום וליכא שמד כגון שב"ה קיים ששון בזמן דאיכא שמד וליכא שלום צום והאידנא דליכא שלום וליכא שמד רצו מתעניין רצו אין מתעניין ופירוש דליכא שלום שהבית חרב וליכא שמד במקום ידוע בישראל רצו רוב ישראל והסכימו עליהם שלא להתענות אין מתעניין רצו רוב צבור מתעניין והאידנא רצו ונהגו להתענות לפיכך אסור לפרוץ גדר וכ"ש בדורותינו הלכך הכל חייבין להתענות מדברי קבלה ומתקנת נביאים ומיהו כולם מותרים ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה ואין צריך להפסיק בהן מבע"י חוץ מתשעה באב ואם חלו בשבת נדחין עד אחר שבת:

5. תורת האדם לרמב"ן שער האבל - ענין אבלות ישנה ד"ה (שם) קרי

(שם) קרי להו ששון וקרי להו צום אמר רב פפא בזמן דאיכא שלום עביד ששון בזמן דאיכא שמד עביד צום. והאידנא דליכא שלום וליכא שמד רצו מתעניין רצו אין מתעניין. אי הכי תשעה באב נמי אלמה תנן על ששה חדשים השלוחין יוצאין על אב מפני התענית, אמר רב פפא שאני תשעה באב הואיל והוכפלו בו צרות, פירוש יש שלום היינו בזמן שבית המקדש קיים יהיו לששון ולשמחה, אין שלום כגון בזמן חורבן ואין שמד במקום ידוע בישראל רצו רוב צבור ונסכמו שלא להתענות אין ב"ד מטריחין עליהם להתענות, לפיכך אין שלוחין יוצאין, רצו רוב צבור להתענות מתעניין, ועכשיו כבר רצו ונהגו להתענות בהם וקבלום עליהם, לפיכך אסור ליחיד לפרוץ גדרן, וכל שכן בדורות הללו שהרי בעונותינו שרבו יש שמד בישראל ואין שלום, הילכך חייבין הכל להתענות מדברי קבלה ותקנת נביאים.

6. פיה"מ לרמב"ם ראש השנה פרק א משנה ג

[ג] מסירת העדות בראיית החדש אינה אלא בירושלם, ומירושלם שולחין בית דין שלוחין לכל הארץ כמו שיתבאר. ובבית שני לא היו מתעניין לא עשירי בטבת ולא שבעה עשר בתמוז, אלא הרוצה יתענה או שלא יתענה. ולפיכך לא היו יוצאין על טבת ועל תמוז, אמר ה' כה אמר ה' צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי וכו', כאלו נתן את הבחירה בידם באלו הימים אם רצו מתעניין בהם או שלא יתענו. וצום הרביעי הוא שבעה עשר בתמוז, לפי שתמוז הוא החדש הרביעי, וצום החמישי תשעה באב שהוא בחדש החמישי, וצום השביעי צום גדליה, וצום העשירי עשירי בטבת לפי שהוא בחדש העשירי. והיו מתעניין תשעה באב אע"פ שהוא מסור לרצונם מפני שהוכפלו בו צרות כמו שיתבאר בתעניות.